

EL MANUSCRIT DEL RECEPTARI DE MISSER JOAN¹

LLUIS CIFUENTES I COMAMALA
Universitat de Barcelona

Els investigadors catalans i els catalanistes havien perdut la pista del ms. del receptari de misser Joan, editat per Ernest Moliné i Brasés el 1914,² des de la dispersió de la seva biblioteca. Potser per tractar-se d'una obra menor, i escrita en llengua vulgar —i minoritària— i no en llatí, o bé per conservar-se en un lloc gens sovintejat pels historiadors i els filòlegs catalans, ha passat desaparebut fins ara, excepte per als catàlegs de la biblioteca de la UCLA fets a partir de 1964, en la qual acabava d'ingressar amb la col·lecció de John A. Benjamin.³

RECEPTARIS I RECEPTARIS

El receptari de misser Joan és un dels textos mèdics catalans antics més famosos, a causa de la seva primerenca publicació, que n'ha permès un ús important per part d'historiadors de la medicina i filòlegs. Aquests fets n'han extrapolat la significació —que sovint no s'ha entès— fora d'un context en el qual la difusió d'obres tècniques en català va ser molt més intensa del que s'ha suposat fins fa poc.⁴

¹ Aquest treball s'inscriu en el projecte de recerca «Ciència.cat» (FFI 2008-02163/FISO) <<http://www.ciencia.cat>> i en el grup «Cultura i literatura a la baixa Edat Mitjana» (SGR 2009-1261) <<http://www.narpan.net>>. Agraïxo a Antònia Carré els seus comentaris. Abreviatures utilitzades: BC = Biblioteca de Catalunya; EMB = Ernest Moliné i Brasés; f. = foli/s; ms. = manuscrit/s; TP = *Thesaurus pauperum* / *Tresor de pobres*; r = recto; RACO = Revistes Catalanes amb Accés Obert; RALB = Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona; s. v. = sub voce; UCLA = University of California, Los Angeles; v = verso.

² Ernest MOLINÉ I BRASÉS, *Receptari de Micer Johan, 1466*, «Boletín de la RALB» 7 (1913-1914), p. 321-336 i 407-440. Disponible a RACO <<http://www.raco.cat>>.

³ Los Angeles, UCLA Louise M. Darling Biomedical Library, History and Special Collections Division, ms. Benjamin 1.4. Tot seguit: UCLA Biomedical Libr., ms. Benj. 1.4. Tampoc localitzat per Guy BEAUJOUAN, *Manuscrits médicaux du Moyen Âge conservés en Espagne*, «Mélanges de la Casa de Velázquez» 8 (1972), p. 161-221 (p. 189 i 211, «ms. non retrouvé»).

⁴ Lluís CIFUENTES, *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*, Barcelona-Palma, Univ. de Barcelona-Univ. de les Illes Balears, 2006 [2a ed.]; i *Ciència.cat* DB <<http://www.ciencia.cat/db/bases.htm>>, de pròxima publicació.

La transformació de l'Europa baixmedieval, amb l'emergència de nous grups socials i de noves elits, i el nou paper del saber i de l'escrit en tots els àmbits, des de l'universitari al comercial o privat, va conduir a una creixent demanda d'obres útils; útils tant per a l'accés al saber com per a la promoció social. Els sectors extrauniversitaris (artesans, burgesos, nobles, reis) van ser molt sensibles a aquests objectius, i van optar per un nou instrument de comunicació escrita: les llengües parlades, en lloc del llatí de la universitat i l'Església, impulsant així l'anomenada vernacularització del saber.

En un nou context urbà, la salut va passar a ser un bé molt preuat i es va treballar, des de les elits i des dels governs, per obtenir un model sanitari amb garanties, fonamentat en el galenisme universitari. La medicina universitària fornava un petit nombre de metges graduats, i s'elaborava i s'ensenyava en llatí, però molts dels guaridors que la gent tenia a l'abast no el sabien ni havien anat a la universitat i, d'altra banda, la població es veia sovint abocada a l'autoajuda a causa del migrat panorama assistencial. L'accés als sabers mèdics universitaris en la llengua parlada va esdevenir una necessitat per a aquests dos sectors extraacadèmics: els uns per millorar la formació, els altres per garantir-se l'autoajuda, i tots dos perquè hi van trobar una via ideal per a la promoció social, tant en l'àmbit professional com en el privat, pel fet d'assumir o ostentar la possessió d'aquells valorats sabers. En aquest context, tampoc no era estrany que individus educats a la universitat, fins i tot metges, empressin textos en vulgar per a usos privats o d'estudi, o que promoguessin traduccions vernacles.

El gènere dels receptaris va ser especialment valorat per aquests sectors. Podien ser tant obres molt tècniques, elaborades o compilades per gent de l'ofici respectiu (apotecaris, menescals, tintorers, cuiners, etc.), com senzills manuals d'autoajuda, compilats per altres individus (burgesos o nobles). Uns i altres, en principi, per al propi ús i, com a molt, el de la família o deixebles. El català hi té una presència creixent, sobretot en els darrers. Es conserven exemples d'un i altre tipus, i la documentació en descobreix encara més, demostrant que, per la fragilitat d'aquests volums, ben poc valorats fins a època recent, se n'han perdut molts.⁵

Els receptaris dels apotecaris i els metges solien ser col·leccions de prescripcions donades als pacients, com es veu al *Receptari de Manresa*, començat per l'apotecari Bernat Despujol el 1348.⁶ També ho eren el «llibre escrit en paper apellat *Receptari*, la on scriuen los metges», de l'apotecari de

⁵ L. CIFUENTES, *La ciència*, p. 116-121. Per als manuals domèstics, Íd., *La ciencia en vulgar y las élites laicas, de la Edad Media al Renacimiento*, dins Juan VALLÉS, *Regalo de la vida humana*, ed. Fernando SERRANO, Pamplona-Viena, Gobierno de Navarra-Osterreichische Nationalbibl., 2008, vol. II, p. 123-148. Un manual de tintoreria amb un receptari mèdic a Lluís CIFUENTES, Ricardo CÓRDOBA, *Tintoreria y medicina en la Valencia del siglo XV*, Barcelona, CSIC, 2011.

⁶ Ramon N. CORNET, Marc TORRAS, *El Receptari de Manresa (s. XIV)*, Manresa, AHCS, 2005. Altres receptaris tècnics catalans a L. CIFUENTES, *La ciència*, p. 119-120.

Vic Domingo Carbonell (1420); el «llibret petit ab cubertes de vert qui és [de] curacions de medicinas», del metge de Girona Marc Roca (1427); o els «sinch llibres de receptes intitolats *Dels metges*», de l'apotecari de Mallorca Bartomeu Claret (1463).⁷

El receptari de misser Joan, però, és un receptari domèstic, un manual d'autoajuda pertanyent a una família burgesa, com alguns altres dels conservats i del mateix tipus que el «llibre de paper qui comença: *A tolre tota quartana*», de Berenguer Rubió, ciutadà de València (1347); el «librum papiri, cum cohoptis de papiro, in quo sunt alique medicine scripte», d'Antic Safont, notari de Barcelona (1360); el «librum in papiro scriptum de medicinis», de Joan Fuster, mercader de Mallorca (1403); el «llibret scrit en paper, de pocha valor, e [que] parla de medecines», de Joan Pujades, ciutadà de Vic (1429); el «llibret de paper, sens cubertes, en què ha moltes medecines e receptes», de Mateu Novella, mercader de Cervera (1439); o el «llibret de paper, cubert de pergami, en què són continuades receptes de medecines e altres coses», d'Antoni de Mur (o Mura), ciutadà de Barcelona (1463), per citar-ne només alguns exemples d'arreu del país que donen fe de la generalització i intensitat d'aquestes pràctiques i necessitats en aquests sectors socials.⁸

MISSER JOAN

En la seva edició de 1914, EMB va donar el títol de *Receptari de micer Johan*, en el català arcaïtzant prefabrià propi d'aquells anys, a l'obra que ens ocupa, i és com habitualment se l'ha coneguda. No és, però, el títol que apareix al text, on una rúbrica inicial –força excepcional en aquest tipus d'obres– l'anomena *Llibre de receptes*. En aquesta rúbrica, a més, s'identifica l'autor del recull, que no vol romandre en l'anonimat, i es data el començament de la seva tasca en l'any 1466:

En nom de Déu et de la beneyta sa Mare e de tots los àngels e archàngels e de tots los sans e sa[n]tes de paradís, yo, misser Johan, comense aquest *Libre de reseptes* en l'ayn mil 466.⁹

⁷ Eduard JUNYENT, *Repertorio de noticias sobre manuscritos catalanes de la «Cúria fumada» de Vich, «Analecta Sacra Tarraconensia»* 16 (1943), p. 57-86, § 274-275 (1420); Lluís BATLLE, *La biblioteca del mestre Marc Roca, metge de Girona (1427)*, dins Jacint CORBELLÀ (ed.), *Tercer Congrés d'Història de la Medicina Catalana*, Barcelona-Lleida, Seminari Pere Mata, 1981, vol. I, p. 11-21, núm. 49 (1427); J. N. HILLGARTH, *Readers and books in Majorca (1229-1550)*, París, CNRS, 1991, § 283, núm. 60-64 (1463).

⁸ M^a. LUZ MANDINGORRA, *Leer en la Valencia del Trescientos*, tesi doctoral, Univ. de València, 1989, p. 78, § 13, núm. 6 (1347); Josep HERNANDO, *Llibres i lectors a la Barcelona del s. XIV*, Barcelona, Fundació Noguera, 1995, vol. I, § 208, núm. 12 (1360); J. N. HILLGARTH, *Readers*, § 150, núm. 4 (1403); E. JUNYENT, *Repertorio*, § 276 (1429); Agustí DURAN, *Notícia de llibres en inventaris de Cervera*, «Butlletí de la BC» 4 (1917), p. 127-135, a les p. 131-134, núm. 2 (1439); Josep M. MADURELL, *Manuscrits en català anteriors a la impremta (1321-1474)*, Barcelona, ANABA, 1974, § 123, núm. 24 (1463).

⁹ UCLA Biomedical Libr., ms. Benj. 1.4, f. 3r; E. MOLINÉ, *Receptari*, p. 322.

La identitat de misser Joan ha conduït a opinions errònies en EMB i en els que l'han seguit. Suposant que un receptari mèdic havia d'haver estat produït per un metge, EMB va deduir que «misser» (o «micer» en ortografia antiga) havia de ser sinònim de «mestre», el tractament derivat del grau universitari que s'aplicava als metges.¹⁰ La recerca històrica i la lexicografia ens aclareixen que «misser» és una contracció de *mi senior* ('mon senyor') paral·lela del *messire* francès i del *messer* italià. Al *Llibre dels fets* i a Muntaner és aplicada a italians, però des del segle XIII és emprada pels catalans, a vegades mercaders i sovint universitaris; gent dotada, doncs, d'autoritat (social, moral o intel·lectual). Més endavant, sobretot durant el segle XV, es reserva a individus que hagin estudiat dret.¹¹

Misser Joan no era metge, sinó un jurista o un notari. Ja hem vist que no era estrany que individus d'aquests sectors socials posseïssin receptaris domèstics entre els seus llibres i per què. De fet, es conserva un altre receptari mèdic en català copiat (vers 1469-1502) per un altre «misser», el jurista mallorquí Bartomeu de Verí.¹² I segurament també cal afegir als «missers» compiladors de receptaris el sabadellenc Joan Martina (1439).¹³

Ara bé, que sapiguem la professió autèntica de misser Joan no vol dir que puguem identificar-lo. Ell, que va tenir cura de fer-se present a la seva obreta d'autoajuda i de datar amb precisió el moment en què la va elaborar, va oblidar de comunicar-nos el seu cognom. No calia, és clar, sent com era un producte per a ús domèstic, familiar. Però fent així ens ha privat, segurament per sempre, de saber més sobre ell i la seva obra.

EMB afirma que el ms. va ser adquirit a Vic a la primeria del segle XX. Encara que podria haver-s'hi dut des d'una altra banda, és l'única pista que tenim sobre el seu possible lloc d'elaboració.¹⁴ Vic va ser un nucli urbà molt actiu en el procés de medicalització i en la circulació librària. Manca encara una recerca sistemàtica a l'extraordinari fons notarial de la «Cúria fumada» des de la història del llibre, però el petit tast que en va oferir Eduard Junyent

¹⁰ E. MOLINÉ, *Receptari*, p. 439. Reprès a Pasqual BERNAT, *Científics d'Osona*, Vic, Patronat d'Estudis Osonencs, 2010, s. v. «Johan, Micer».

Disponible a <<http://www.xtec.es/~pbernat/CientíficsOsona/científicsindex.html>>. A Josep M. CALBET i Jacint CORBELLÀ, *Diccionari biogràfic de metges catalans*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana-Seminari Pere Mata, 1981-1983, vol. II, p. 91, s. v. «Johan, Micer», només és l'«autor del manuscrit».

¹¹ Joan COROMINES, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona, Curial-«La Caixa», 1980-2001, vol. VII, p. 824-826, s. v. «senyor». Els testimonis són nombrosos; inclouen estudiants de dret, com Boccaccio, que és anomenat així al *Tirant*, i notaris.

¹² Josep TOMÁS, Bartomeu COLL, *El recetario medieval de Bartomeu de Verí, regente de Nápoles*, dins *II Congreso Nacional de Reales Academias de Medicina y Cirugía*, Palma, Real Academia de Medicina y Cirugía, 1982, p. 83-92. En molts documents, «micer Bartomeu de Verí».

¹³ Josep PERARNAU, *El receptari del sabadellenc Joan Martina (1439)*, «Arxiu de Textos Catalans Antics» 11 (1992), p. 289-328.

¹⁴ Les autoritats citades (vegeu més endavant) i algun vocabulari («fardacho», addició f. 82r) plantejgen interrogants que una recerca especialitzada hauria de resoldre.

és d'una qualitat excepcional, si més no per als textos catalans antics. Hi ha receptaris, tant tècnics, en mans d'apotecaris, com domèstics, entre els llibres de la burgesia local. No hi apareix, però, cap obra ni cap individu que puguem relacionar amb el nostre text.¹⁵

CONTINGUT I FONTS

L'obra de misser Joan no és una simple col·lecció de receptes. És un vademècum de medicina pràctica, amb apartats dedicats al diagnòstic i a la terapèutica, tot plegat concebut amb sentit unitari. El volum, a més, té uns afegits posteriors. A partir de l'edició d'EMB i de l'observació del ms., s'hi distingeix el següent contingut general:

0. *Nota sobre el compte de la lluna per a les sagnies*, atribuïda a Hipòcrates.
«[...] lo primer dia de la luna ni lo segon ni lo terç no és bona la luna... -... que diu lo savi que«en luna plena no toch la tua vena', e'n deset dies és bona [...]».
EMB, p. 321. En un foli solt de paper més prim.
1. *Recepta per a recol·locar la matriu*.
«Sia plegada a la dona la mare començant als dits dels peus per munt... -...e no hori-ne dins dues ores o tant com se'n puja estar. Aquesta recepta és provada».
EMB, p. 321-322. UCLA Biomedical Libr., Benj. 1.4, f. 1r-2r.
2. *Eixarm per al dolor al cor i a l'estómac*.
«Per a-quels que morden al cor o a la boca del ventrel, e la oració següent portant-la ab si... -...sit tibi clemens et propicius. Amen».
EMB, p. 322. UCLA Biomedical Libr., Benj. 1.4, f. 2v.
3. *Llibre de la tèorica del coneixement de les malalties* (o *Coneixement de les orines*), a partir d'Isaac Israeli.
«Ací comença lo *Conoximent de las orines*, he ací comença lo *Libre de la tehòricha del conoximent de las malalties* segun diu Ypocràs e Galienus, segun que-s troba en lo libre de ma[e]stre Ysach del coneximent de las orines, com les pot hom conoxre et jutgar. - [1]. Si la orina serà blanca et no ben clara e no fa sinó huna poca d'escuma, e és menuda, aquesta aytal és de dona et té malaltia en la mare... -... [xxvi]. Quant veuràs la orina que és crua e color de fum [...] que sien d'estopa de seda en aquesta aygua e posse-les dessus los hulls, e açò sia fet per.xxx. nits».
EMB, p. 322-330, § I-xxvi. UCLA Biomedical Libr., Benj. 1.4, f. 3r-17v i 25v-33v.
4. *Disputa de les orines segons s'usa en física*.
«Ací comença la *Disputa de les orines segons se ussa [en] física*. -La primera demanda és: per què és guardat en la orina ha conèixer la malaltia? La segona demanda: de què nax la orina en lo cos... -...Axí's departeix com se departeix la orina [...] lo dormir és millor en la matinada perquè selavòs stan sosegats los humós e temprats [...]».

¹⁵ E. JUNYENT, *Repertorio de noticias*, per bé que molts documents són autoritzats (1451-1476) pel notari Joan Sellers. Fielding H. GARRISON, *An epitome of the history of Spanish medicine*, «Bulletin of the New York Academy of Medicine» 7/8 (1931), p. 589-634, va recollir (p. 599), potser de Karl Sudhoff, una identificació gratuïta segons la qual «Micer Johan, author of a *Llibre de receptes*, was probably Juan de Valencia, physician to Alphonso I», el Magnànim.

EMB, p. 330-332, sense numerar. UCLA Biomedical Libr., Benj. 1-4, f. 17v-22v.

5. *Nota sobre el compte de la lluna per a les sagnies.*

«[...] bona; de denou e de.xx. e.xxi. e.xxii., és mala; e de.xxiii. e de.xxiiii., és bona...
-...E per tothom: se guart de sagnar en dia abciach. E per a la melsa, guarda la luna
de.xviii. dies, que sia minva».

EMB, p. 332, § xxvii. UCLA Biomedical Libr., Benj. 1-4, f. 23rv.

6. *Receptes de medicina.*

«[Virtuts de la llavor de l'api i de l'arrel de la verbena]. Si lavor de l'api serà beguda
ab vinagre... -...Recepta per a guarir un petit c[a]vallor o ti[n]ya o ha-quel qui s[e]
li pe[r]d la barba a rodals [...]». V. de l'últim foli il·legible, però el text no sembla
àpode.

EMB, p. 332-336 i 407-440, § xxviii-ccxxvii. UCLA Biomedical Libr., Benj. 1-4, f.
23v-25v i 33v-94v.

Tot i que només he pogut estudiar una reproducció digital del ms., aparentment s'ha perdut el foli solt que contenia el text 0⁻ malgrat tractar del mateix tema, els texts 0 i 5 són diferents.

La *Disputa de les orines*, la segona nota de les sagnies i una part del receptari estan copiats entre els capítols del *Coneixement de les orines*, tal com va advertir EMB, que els va editar en l'ordre correcte. El primer d'aquests textos (4) és àpode i el segon (5), acèfal, per la pèrdua d'un foli entre els actuals f. 22 i 23. La causa del desordre no és un error al relligar, perquè els textos estan copiats un rere l'altre.

Els afegits i les diverses mans que van intervenir en la còpia informen del procés d'elaboració del volum. Primer es van copiar els texts 3-6, a partir de 1466, com indica la rúbrica que els precedeix. Ho van fer diverses mans successives, qui sap si d'escriptors del jurista o notari, i per tant hi havia un antigraf, en el qual s'hauria produït aquell desordre, si no procedia d'un original anterior. Durant la segona meitat del segle xv es va afegir el text 1 en els folis en blanc del principi del volum, on, a principis del xvi, una altra mà va annexar el text 2. El text 0, a judicar pel paper més prim en què era copiat, també tindria una datació cinc-centista.

La rúbrica que precedeix els texts 3-6 demostra que el compilador, misser Joan, volia construir una obra unitària amb materials obtinguts de diferents fonts. Era una forma de fer admesa i habitual a l'època, que sovint no s'entén: aquestes obres es desarticulen improcedentment o es qualifiquen anacrònicament de plagi.¹⁶

Quant a les fonts, només podem apuntar aquí unes notes preliminars. La primera part de la secció dedicada a les orines –potser una sola obra, com pensava EMB, o bé dues– té com a font declarada Ishaq al-Isra'ili (Isaac Isra'eli), l'autoritat més rellevant de la uroscòpia medieval. Caldria verificar si és

¹⁶ En particular, Malcom B. PARKES, *The influence of the concepts of ordinatio and compilatio on the development of the book*, dins Jonathan J. G. ALEXANDER, Margaret T. GIBSON (eds.), *Medieval Learning and Literature*, Oxford, Clarendon, 1976, p. 115-141.

traducció d'algun abreujament de l'extens *Liber de urinis* d'Isaac i si té relació amb altres textos uroscòpics catalans.¹⁷ Distingeix 27 tipus d'orina, els defineix, els relaciona amb diferents malalties, en fa el diagnòstic i en dóna el tractament. La *Disputa de les orines*, més teòrica, té el format de preguntes i respostes habitual en molts textos escolàstics i que és de gran didacticisme, raó per la qual va ser emprat per a la divulgació adreçada als profans en medicina.¹⁸

Les seccions sobre la sagnia o flebotomia semblen relacionar-se amb els llunaris o «comptes de la lluna» i amb els textos sobre els dies desfavorables (dits crítics, caniculars, nefastos, egipcíacs o «abciacs», refonent diferents conceptes), també freqüents en català.¹⁹ La recepta ginecològica, o més aviat obstètrica, afegida al principi del volum, i que en complementa d'altres del text 6, podria tenir fonts escrites, però també orals.²⁰

Per al receptari (text 6) s'ha destacat una font: el *Thesaurus pauperum* atribuït a Pere Hispà (Joan XXI), el més difós dels receptaris medievals, ja concebut com a obra de divulgació mèdica adreçada als extrauniversitaris («pobres»). És una àmplia selecció de receptes, extretes d'obres universitàries, que empenen els productes més a l'abast. Se'n conserven uns quants manuscrits en català.²¹ EMB ja va assenyalar que una de les receptes era idèntica a una altra del *TP* conservat a Vic.²² Fa poc s'ha subratllat aquesta dependència del *TP*, afirmant que hi ha «nombroses receptes similars i en diversos casos literalment idèntiques» i una «gran semblança» estructural, i que «això fa pensar que el Micer Johan és una còpia modificada del *Tresor dels pobres*», però sense aportar-ne proves.²³ La utilització del *TP* en els receptaris, especialment els domèstics, era molt habitual, per no dir general, i no ha d'estranyar.²⁴ És cert que el *TP* va circular en versions més o menys modificades, i en volums miscel·lanis on hi podia haver textos sobre les orines i molts altres, però només una comparació rigorosa, que en aquest cas està per

¹⁷ L. CIFUENTES, *La ciència*, p. 90. El ms. BC 864 s'inicia amb un breu text uroscòpic atribuït a Isaac («Açí comença lo *Libre de les hurines* de Ysaach»), diferent del de misser Joan, i després continua amb obres de terapèutica, principalment el *TP*. És una còpia barcelonina de 1392, atribuïble als ambients de la burgesia mercantil i demostra que l'esquema diagnosi + receptari hi era ben apreciat.

¹⁸ Entre d'altres, Girolamo MANFREDI, *Quesits o perquens*, ed. Antònia CARRÉ, Barcelona, Barcino, 2004.

¹⁹ La flebotomia i els llunaris en català a L. CIFUENTES, *La ciència*, p. 137 i 199-202. Es conserven llistes dels dies desfavorables, que a la Corona d'Aragó van transcendir a la legislació.

²⁰ Altres obres en català a *ibidem*, p. 110-112.

²¹ *Ibidem*, p. 116-117. Text de divulgació per als laics a Lluís CIFUENTES, *Estratègies de transició: pobres i versos en la transmissió extraacadèmica del saber a l'Europa llatina tardomedieval*, dins Anna ALBERNI, Lola BADIA, Lluís CABRÉ (eds.), *Traduït i transferit: la transmissió dels textos i el saber (1200-1500)*, Sta. Coloma de Queralt, Edèndum-Univ. Rovira i Virgili, 2010, p. 241-263 (p. 242-250).

²² E. MOLINÉ, *Receptari*, p. 334, § XLI («Recepta per guarir mal de gota»).

²³ Asunción ESCUDERO, M.ª Angeles URBANO, M.ª José MARTÍN, *Estudi farmacològic d'un receptari del segle XV: Receptari Micer Johan*, «Gimbernat» 18 (1992), p. 43-48 (p. 46-47).

²⁴ Vegeu L. CIFUENTES, R. CORDOBA, *Tintoreria*, p. 125-129.

fer, i en la que aquí no podem entrar, pot permetre sumar nous ms. a la seva ja enorme llista.

El receptari s'inicia amb un grup d'11 receptes sense rúbrica (§ XXVIII-XXXIX, però saltant el número XXXVI, en l'edició d'EMB, p. 332-333), mentre que la resta té gairebé sempre una rúbrica. Aquest últim bloc té 185 receptes (§ XL-CCXXVII en EMB, però numerant impropriadament la § XLII, repetint el número LII i saltant el LVII, p. 333-336 i 407-440),²⁵ entre les quals només hi ha un grup de 13 sense rúbrica (§ CLI-CLXIII, p. 427-428). Segons l'edició d'EMB, descartant els errors esmentats, fan un total de 196. El fet de portar rúbrica o no pot deure's a les fonts emprades o al fet de seleccionar-hi només una part de la informació. Les rúbriques agrupen diferents indicacions per al mateix objectiu, però això era habitual als receptaris i l'editor, com va fer EMB, ha de respectar-ho al numerar els apartats.²⁶

No és possible detallar aquí el contingut del receptari. Els conceptes i el lèxic, els medicaments simples i compostos, i les formes d'administració recomanades són els propis de la medicina de l'època. Tal com era usual en aquestes compilacions extrauniversitàries, s'hi citen només les autoritats més divulgades («Ypocràs», § CCXVIII), i algunes d'alienes a la medicina universitària («el moro d'Ondara», § LII; «la dona de Billena», § CX) i fins i tot a la pràctica mèdica («la mulier del rey En Ferrando», Elionor d'Albuquerque, reina durant 1412-1416, § CLXXXV). Aquestes últimes no provenen del *TP*, sinó de la tradició oral autòctona, i com es veu en dos casos, valenciana. També és habitual la inclusió de receptes pràctiques i d'eixarms, que manifesten l'aplicació de la religió i la màgia a la terapèutica, i que poden procedir de fonts escrites cultes. Conté 11 indicacions d'aquest tipus.

La selecció de materials respon a un ampli ventall de necessitats domèstiques en l'àmbit de la salut (diagnòstic, flebotomia, problemes urològics, ginecològics, obstètrics, gastrointestinals i dermatològics, cosmètica, dolor, febres). Les marques i afegits marginals que hi ha per tot el volum, d'una o més mans del segle XVI (i no editats ni indicats per EMB), en testimonien una utilitat continuada, en particular del receptari, significativament l'única part que una mà d'aquella època va foliar. Per altra banda, el fet que sigui un llibre simple no vol dir que no s'hi hagi cercat una presentació neta, fins i tot formal, que beu en els models de cultura escrita del seu autor.

Cada dia es valora més la importància d'aquests textos tècnics per als estudis filològics. En el seu breu comentari, EMB va tenir l'olfacte de puntualitzar que «les [fórmules] del nostre text contenen un veritable tresor de

²⁵ Aquest salt és advertit per A. ESCUDERO, M.ª Á. URBANO, M.ª J. MARTÍN, *Estudi*, p. 43.

²⁶ Segurament per escrúpol, EMB va dividir en dos ítems (§ XLI-XLII) la «Recepta per guarir mal de gota», que inclou sota la mateixa rúbrica un eixarm i una indicació mèdica. A. ESCUDERO, M.ª Á. URBANO, M.ª J. MARTÍN, *Estudi*, p. 44, desglossen les agrupacions i troben fins a 298 receptes al receptari i 363 a tot el volum, que analitzen des de la farmacologia actual.

lèxich vulgar».²⁷ Un tresor que, gràcies a la seva edició, va ser utilitzat pel diccionari històric d'Alcover i Moll i l'etimològic de Coromines, i per molts altres treballs menors.

EMB va relacionar l'obra amb les ordinacions sobre els apotecaris d'Alfons el Magnànim de 1433, que obligaven els metges a redactar les receptes en català, i creia provada aquesta relació perquè el *Receptari de Manresa*, de 1348, «encara' era en llatí. S'ha de descartar aquesta hipòtesi, perquè no tan sols hi ha obres farmacològiques en català anteriors a aquestes dates, sinó que, com hem vist, misser Joan no era metge. Les ordinacions de 1433 no imposen una novetat sinó que certifiquen la potència del procés de vernacularització, i és aquest procés que explica l'ús del català per part de misser Joan, avui no tan sorprenent com en temps d'EMB.²⁸

DE BIBLIÒFIL EN BIBLIÒFIL

Es desconeix la història del ms. anterior al segle xx. EMB afirma que el volum va ser comprat a Vic per «un antiquari de Barcelona» sis o set anys abans del moment en què escriu (vers 1913 o 1914), és a dir, cap a 1907 o 1908. L'antiquari que no esmenta és Salvador Babra (Manresa, 1874-Barcelona, 1930), proveïdor de molts bibliòfils de l'època i també de la BC. Ho confirma el catàleg de l'exposició bibliogràfica annexa al II Congrés de Metges de Llengua Catalana (1917), en la qual el ms. va ser exhibit. En aquest catàleg s'afirma que és «del llibreter Salvador Babra» i que estava «en poder de D. Salvador Babra», mentre que EMB, quan escriu, diu que el llibre és «en la nostra llibreria». El catàleg, a més, esmenta l'edició d'EMB («l'erudit escriptor i bibliòfil E. Moliné i Brasés, qui estudià i donà a conèixer aquest text de la medicina catalana»), transcriu la descripció del ms. que va fer i n'exposa el contingut amb la numeració introduïda a l'edició que, en un lapsus, diu present a l'original. Sembla que quan aquest catàleg esmenta Babra pretén indicar la procedència del ms., que passaria a mans d'EMB entre 1907-1908 i 1913-1914.²⁹

Aquestes dades remetent a la bibliofília catalana de la primèria del segle xx. L'advocat i historiador Ernest Moliné i Brasés (Barcelona, 1868-1940), prohòm de la Renaixença profundament compromès amb la reconstrucció

²⁷ E. MOLINÉ, *Receptari*, p. 439.

²⁸ *Ibidem* Reprès a P. BERNAT, *Científics*, s. v. «Johan, Micer». Sobre les ordinacions, Carles VELA, *Ordinacions, privilegis i oficis: la regulació de l'art de l'especieria (s. XII-XV)*, «Anuario de Estudios Medievales» 36/2 (2006), p. 839-882 (p. 854).

²⁹ La BC conserva documentació de Babra i d'EMB: Anna GUDAYOL, *Fonts per a la història del llibre i de les biblioteques a la BC*, «Item» 42 (2006), p. 129-149 (p. 136 i 144). El catàleg de l'exposició a Eudald CANIBELL, *Bibliografia medical de Catalunya*, Barcelona, Associació General de Metges de Llengua Catalana, 1918 (§ 1306, p. 230).

cultural catalana i amb el catalanisme polític, va ser també un reconegut bibliòfil. Durant 1906-1907 va coeditar la col·lecció «Recull de Textes Catalans Antics», i va ser fundador i secretari de la Societat Catalana de Bibliòfils. El 1913 va ingressar a la RABLB. Al seu Butlletí, que va dirigir, i en altres llocs va publicar un gran nombre d'estudis i edicions de textos catalans antics, principalment medievals i d'interès jurídic, i obres d'història de Catalunya i del catalanisme. També va ser poeta, crític i traductor literari, i l'autor de la tornada «Bon cop de falç!» d'*Els Segadors*.³⁰

Tot i la carrera de dret i l'interès pels textos jurídics antics que tenia, no és aquest incentiu el que va portar EMB a adquirir el ms. de misser Joan –segurament un jurista o notari, com hem vist– perquè ell el tenia per metge. És la bibliofília que el va conduir a comprar el volumet a Babra –la llibreria del qual visitava sovint–, i el compromís cultural catalanista el que el va impulsar a editar-lo.

L'edició del *Llibre de receptes* de misser Joan efectuada per EMB té la correcció habitual en ell, amb pocs errors de transcripció i un bon sentit del text. Ara bé, els errors que tanmateix s'hi detecten, la manca d'esment i d'edició dels afegits marginals i, en definitiva, la profunda evolució de les tècniques d'edició de textos antics i els coneixements actuals del context de l'obra, justifiquen plenament una nova edició.³¹

EMB va reunir una important biblioteca, que el 1924 va intentar cedir a l'Ajuntament de Barcelona sense èxit. A la mort de la seva vídua (1953), tant la biblioteca com l'arxiu personal es van dispersar.³² Només fragmentàriament han ingressat en institucions públiques després d'adquisicions a anti-quaris. És així com la BC va aconseguir una part del seu arxiu; en altres casos, com el de la Houghton Library (Harvard), van ser les cessions filantròpiques d'estudiosos i bibliòfils que havien adquirit alguns dels seus llibres.³³

John A. Benjamin (Salmon, Idaho, 1906-Los Angeles, 1992) va ser un d'aquests bibliòfils filantrops. Metge cirurgià especialitzat en urologia, investigador i professor universitari (University of Rochester, NY, 1942-1971), va guanyar-se un alt prestigi. Va ser un dels fundadors de la urologia pediàtrica, de la Society for Pediatric Urology i de la secció d'urologia a l'Academy of Pediatrics dels Estats Units. L'interès per la història de la medicina i, en par-

³⁰ Ernest GUILLE, *Ernest Moliné i Brasés: una personalitat de la història de Catalunya arrelada a l'Anoia*, «Miscellanea Aqualatensia» 8 (1997), p. 491-545; Íd., Josep M. AINAUD, *Memorial Ernest Moliné i Brasés: una porta oberta a la Renaixença catalana*, Pujalt, Ajuntament, 2002 [reimpr. 2007]; Carola DURAN, *Ernest Moliné i Brasés, defensor dels Jocs Florals*, «Anuari Verdaguier» 10 (1997-2001), p. 155-177.

³¹ EMB va editar «loma» per «bona», «de.xx.» per «e de.xx.», p. 332, f. 23r; «les humos» per «los humós», p. 332, f. 22v; «la dona de la ballena» per «la dona de Billena», p. 418, f. 56r; etc.

³² Segons el seu nét E. GUILLE, *Ernest Moliné*, p. 504, «varen quedar en mans d'un familiar, que procedí a una dispersió total d'aquesta valuosa documentació».

³³ Salvatore CALOMINO, *Early Spanish manuscripts in American university libraries: Houghton Library, Harvard University, «La Corónica»* 5 (1977), p. 112-114 (p. 113).

ticular, de la urologia, el va induir a escriure sobre aquestes matèries i, sobretot, a reunir una de les biblioteques privades especialitzades més importants del seu país, amb més de 800 volums, la majoria llibre antic i manuscrit. Per evitar la dispersió del seu llegat, el 1962, seguint l'arrelada tradició filantròpica nord-americana, va fer donació en vida de la biblioteca a la Biomedical Library de la Universitat de Califòrnia (UCLA), que més tard va completar amb noves cessions, i la seva vídua hi afegiria l'arxiu personal. Aquest llegat, formalment acceptat el 1964, constitueix avui la col·lecció anomenada «The John A. Benjamin Collection of Medical History» a la Louise M. Darling Biomedical Library de la UCLA.³⁴

Un dels volums donats per Benjamin va ser el ms. de misser Joan. L'havia adquirit el 4 de setembre de 1963 a l'antiquari de Nova York F. Thomas Heller, especialitzat en llibre mèdic i científic antic. Aquest potser l'havia obtingut a París, on viatjava cada estiu, i segurament li havia ofert pels textos d'uroscòpia que conté.³⁵

DESCRIPCIÓ DEL MANUSCRIT

El ms. de misser Joan ha estat descrit en alguns catàlegs des que va ingressar a la Louise M. Darling Biomedical Library de la UCLA, en la qual es conserva a la History and Special Collections Division, dins la John A. Benjamin Collection of Medical History, amb la signatura Benjamin Ms. 1.4. Hi és identificat amb el títol de *Conoximent de las orines*, que només correspon a una de les parts. La descripció que en segueix confronta les precedents –que contenen imprecisions i errors que no detallaré– amb l'anàlisi d'una reproducció digital obtinguda el 2006 i, havent-me ocupat abans del contingut, es limita ara als aspectes externs.³⁶

És un volum de 94 folis de paper que mesuren 143 × 101 mm. Té quatre plecs, que originalment constaven de 24 folis cadascun, però dels quals s'ha perdut el penúltim foli del primer plec (entre els actuals f. 22 i 23) i el darrer de l'últim (del que queden restes). El compte del que queda, doncs, és 1²³ 2²⁴ 1²³. El final de cada plec està malmès i, excepte en l'últim, el darrer

³⁴ *Finding Aid for the John Allison Benjamin Papers, 1925-1994*, UCLA Louise M. Darling Biomedical Library, 2000, a <<http://oac.cdlib.org/findaid/ark:/13030/tf4v19n9d2>>; i *Addendum 1895-1993*, a <<http://oac.cdlib.org/findaid/ark:/13030/kt2f59s06h>>.

³⁵ Biografia a Donald C. DICKINSON, *Dictionary of American antiquarian bookdealers*, Westport, Greenwood, 1998, p. 97-98. L'arxiu de Benjamin en conserva correspondència.

³⁶ Descrit a Charles D. O'MALLEY, *Catalogue of the Medical History Collection Presented to UCLA by Dr. & Mrs. John A. Benjamin in Honor of Bennet M. Allen & Boris Krichesky*, Los Angeles, Univ. of California Library, 1964 [reimpr. 1968], p. 56, § 723; a Mirella FERRARI, *Medieval and Renaissance Manuscripts at the University of California, Los Angeles*, Berkeley-Los Angeles, Univ. of California, 1991 [1a ed. 1978], p. 10-11; i al catàleg electrònic de la UCLA, a <<http://catalog.library.ucla.edu>>.

foli hi va ser enganxat en una restauració possiblement obra de Babra o EMB. En origen, els dos primers folis i segurament també l'últim, que manca, eren de respecte i s'havien deixat en blanc, encara que després es van fer addicions almenys en els primers. No hi ha foliació original, però sí una d'antiga, només en els f. 34-94 (f. 1-61), introduïda en xifres aràbigues per una mà del segle XVI o XVII a l'estrem superior dret del r. dels folis. Actualment està foliat a llapis amb una numeració seguida (1-94) al marge inferior esquerre del r. de cada foli.

El text està escrit a línia tirada, amb una quantitat de línies per pàgina irregular (14/20), i ocupa una caixa d'escriptura també irregular (90/100 × 65/80). No hi ha ratllat ni pautat. En la presentació del text hi ha nombrosos indicis d'una formalitat molt bàsica, que imita els llibres bons: línies i marge esquerre rectes, caplletres simples, rúbriques emmarcades, decoració al final d'alguns paràgrafs (f. 3rv, 12v, 17rv), primera paraula del text en capitals (f. 17v-18r), prolongacions de lletres (f. 10v-11r) i calderons (text 1).

El cos inicial del volum va ser copiat per més mans del que indiquen els catàlegs, i es van anar rellevant en la tasca, a vegades a mitja recepta. La primera va escriure el f. 3rv, amb la rúbrica inicial i el principi del text 3. La segona, que és la més regular i clara, els f. 4r-29r i bona part del f. 31r. La tercera, del f. 29v fins a l'inici del f. 31r. I la quarta, amb notables diferències de ductus, els f. 31v-94v. Totes escriuen en una humanística cursiva catalana amb trets gòtics, de principis de la segona meitat del segle XV («mil 466», f. 3r).

Aquestes mans van introduir correccions al text o als marges («vera», f. 33v; «e serà sanat» per «e serà na», f. 35r; altres als f. 37v-38; «martech», f. 62v; etc.). Hi ha altres supressions i cancel·lacions que semblen obra de mans posteriors («en la nit», f. 33v, a la recepta xxxviii, tota ella cancel·lada; «Recepta per a guarir he levar la mala carn de la plaga», f. 81v, rúbrica d'una recepta que no es va copiar seguida d'un espai en blanc al f. 82r ocupat per una addició posterior).

Més tard, una mà de la segona meitat del segle XV avançada va copiar el text 1 als folis inicials en blanc (f. 1r-2r), i tot seguit una altra mà, de principis del segle XVI, hi va afegir el text 2 (f. 2v). També hi ha proves d'escriptura («In Dei nomine», «Al molt magnífich senyor», f. 1r; «Ihesus», f. 1v-2r; il·legible, f. 2r; «Recepta...», f. 47r) i addicions als marges i en espais deixats en blanc (receptes: «Recipe diaquilon...», cancel·lada, f. 2v; «La virga pastoris...», f. 53r; i «Per a la fistola que's fa e[n] l'ul», f. 82r; indicacions de contingut: «vòmits», f. 50v; «A mos de ca», f. 51r; «dolor», f. 55v), majoritàriament d'una sola mà del segle XVI més avançat. La numeració dels f. 34-94 podria ser obra d'aquesta darrera mà, o d'una altra mica posterior.

A part d'aquestes anotacions, hi ha moltes marques marginals de diferents mans, usualment creus i lletres «b» (aquestes potser coetànies de la còpia), que senyalen determinades receptes. També hi ha un parell de gargots

(f. 2r i 28v, aquest potser d'intenció obscena). La tinta és marronosa i, en les intervencions del segle XVI, negra.

La relligadura, que no és l'original, fa 147 × 105 mm. És del segle XVI, de pergami flexible, amb solapes que tenen restes de dos tancadors de pell i, al lloc, dues etiquetes de reforç de cuir més fosc. Sobre la coberta anterior hi ha dues inscripcions que no llegeixo, potser títols o noms, d'una mà que podria ser del segle XVI, una signatura en tinta més fosca, potser del XVII («...05 | n. 4»), i l'any «1466» escrit per una mà molt recent. La reproducció que tinc a l'abast no inclou el lloc ni la coberta posterior.

A l'exterior de la primera solapa hi ha la signatura actual del ms., escrita amb llapis («Biomed. | Benj. | MS | 4 | Rare»), i a l'interior de la coberta inicial, el segell «CLU-M» de la biblioteca i una etiqueta de paper enganxada amb una transcripció mecanografiada de la rúbrica de misser Joan («Fol. III. En nom de Deu e de la Beneyta / sa mare e de tots los angels e ar/cangels e de tots los sants e santes / de paradis yo Mestre Johan comense aquest / libre de Receptes en l'any 1466/»), que deu ser la nota descriptiva de l'antiquari F. Thomas Heller que esmenta el catàleg. Al peu d'aquesta transcripció hi ha una nota de possessió autògrafa del Dr. Benjamin («John A. Benjamin M.D. 9/4/1963», i no «5-18-63» com diu el catàleg). A l'interior de la coberta posterior hi ha un tarjetó de la Col·lecció Benjamin de la biblioteca amb la data de la cessió inicial (1962).

El ms. es conserva en bon estat. Les taques d'humitat són limitades i les galeries dels corcs circumscrites a la part inferior dels folis centrals. El primer i, sobretot, l'últim foli estan en pitjor estat, amb el text esborrat i el paper esquinçat, i els cantons dels folis més externs estan arronçats, cosa que indica que el volum va estar un temps sense relligar. Com s'ha dit, alguns folis han estat restaurats. Per altra banda, els laterals dels folis tenen restes de greix ben visibles, causades per l'ús.

S'han publicat facsímils en blanc i negre dels f. 3r, 17v-18r i 64v.³⁷

* * *

El redescobriment del ms. de l'anomenat *Receptari de misser Joan*, una obra que s'ha vist com a singular i que ha tingut una destacada presència en els estudis d'història de la medicina i de la llengua catalanes, ha de possibilitar-ne una nova edició, feta amb la metodologia i els coneixements actuals, que se sumará al corpus de textos tècnics antics que poc a poc va exhument-se.

³⁷ E. MOLINÉ, *Receptari*, p. 423 (f. 64v) i 440 (f. 3r); E. CANIBELL, *Bibliografia*, làmina després de la p. 230 (f. 17v-18r).

